

MILLOIN TURKU PERUSTETTIIN?

KAUPUNGIN HISTORIAN MUISTAMINEN UUDEN AJAN ALUN HISTORIANKIRJOITUKSESSA JA TULKINTA KAUPUNGIN PERUSTAMISAJANKOHDASTA

Abstract – When Turku was founded? The article examines the historiography of the founding of Turku, the oldest town in Finland. The early phases of urbanization and the year of founding have a widely discussed background, which derives from early modern historical writings. A recent discovery of a 17th century document from Hague which mentions the foundation on the town in 1310 is compared to a thorough analysis of the 16th and 17th century chronicles and other writing of history. Our key conclusion is that the early modern historical texts share a common understanding that the town was founded around the year 1300, possibly based on a local tradition. There are also some evidence that the town could have been founded in 1310 as the 17th century document mentions. These dates concur with the prevailing archaeological view on the begin of urban settlement in Turku.

Keywords: Medieval new towns, Turku, town founding, early modern historiography, Middle Ages.

Avainsanat: Turun perustaminen, keskiaikaiset uudet kaupungit, uuden ajan alun historiantutkimus, historiografia, keskiaika

JOHDANTO

Turun kaupungin syntyprosessi ja perustaminen on yksi Suomen historiantutkimuksen perinteikkäimpiä ja vanhimpia kysymyksiä. Kaupungin perustamista koskeva historiantutkimus juontaa uuden ajan alun historiantutkimukseen. Turun synnyn osalta tämän aikakauden tunnetuin tuotos on **Daniel Jusleniuksen** opinnäyte *Aboa Vetus et Nova* (1700), jossa Juslenius johti Turun synnyn aina Raamatun vedenpaisumuksen jälkeiseen aikaan ja Nooan poikiin.¹ Historiantutkimusta hallitsi tuolloin Ruotsin suurvaltapolitiikan siivittävä ideologia. Valtakunnalle, sen kuninkaille ja kaupun-

geille oli kirjoitettava mahdollisimman mahtava ja kauas ulottuva menneisyys. Samanaikaisesti sekä Juslenius että monet häntä edeltäneet oppineet kuitenkin sijoittivat Turun perustamisen yhdenmukaisesti noin vuoteen 1300, kuten edeltä tulee käymään ilmi.

Sittemmin, 1700-luvun lopulla, Turun syntyä pohti erityisesti **Henrik Gabriel Porthan**, joka käynnisti Suomea koskevien keskiaikaisten asiakirjojen kokoamistyön. Yksi Porthanin havainnoista kiinnittyi Turun tuomiokirkon 1400-luvun lopulla laaditussa kopiokirjassa (*Registrum Ecclesiae Aboensis*) olevaan bullan kopioon vuodelta 1229, missä kirjoitetaan Suomen piispan-

istuimen siirtämisestä paremmalle paikalle.² Porthanin tulkinta oli piispanistuimen siirtäminen Nousiaisista Koroisiin, minkä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuoliskon historiankirjoitus sittemmin kiisti.³ Turun tuomiokirkkoa 1920-luvulla tutkineen **Juhani Rinteen** mukaan bullan sisältö viittasi piispanistuimen siirtämiseen Koroisista nykyiselle paikalleen Unikankareen kummulle.⁴ Tämä piispanistuimen siirtoon liittyvä vuosiluku yhdistyi nykyisen tuomiokirkon sijainnin myötä luonnollisesti myös Turun kaupungin oletettuun syntyajankohtaan. Tuolloin kuitenkin ajateltiin vielä, että Turku oli spontaanin syntyprosessin tulos, ei perustettu kaupunki, ja tämä käsitys säilyi vallitsevana pitkälle 1900-luvun jälkipuoliskolle.⁵

Vuosi 1229 sai erityisen symbolisen merkityksen, sillä siitä tuli Turun kaupungin perustamisvuosi 1900-luvun alussa kaupungin historiallisen identiteetin rakennusprosessissa. Tämän vuoksi Turun kaupunki vietti 700-vuotisjuhliansa vuonna 1929, 750-vuotisjuhliansa vuonna 1979 ja tulee viettämään 800-vuotisjuhliansa vuonna 2029.⁶ Vuosiluku on saanut huomattavan historiakulttuurisen aseman, jolla on enää vähän tekemistä tieteellisen Turun varhaisvaiheita koskevan keskustelun kanssa. Tämä asetelma on toisinaan kirvoittanut piikikästäkin julkista keskustelua siitä, milloin Turun olisi aiheellista viettää syntymäpäiväänsä.⁷

Tässä artikkelissa tarkastelemme Suomen alueen vanhimman kaupungin syntyprosessia ja perustamista uusista näkökulmista sekä yhden uuden, merkittävän lähteen ja erilaisten lähdeaineistojen keskinäiseen todistusvoimaan perustuen. Viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana erityisesti uusi arkeologinen tutkimus on tuonut runsaasti lisävaloa Turun kaupungin varhaisvaiheisiin, ja yleinen käsitys on, että

Turku syntyi tai perustettiin 1200-luvun lopussa tai 1300-luvun alussa.⁸

Artikkelimme ei tarjoa – ja tuskin yksikään tutkimus tulee tarjoamaan – lopullista vastausta kaupungin perustamisen ajankohtaan tai perustamisprosessiin. Esittämämme ajatus erilaisten evidenssien kasautumisesta sekä yhdestä 1600-luvun vastikään löydetystä lähteestä tuo kuitenkin vahvan todistusaineiston, joka viittaa siihen, että kaupungin perustaminen ja siihen liittyvä tuomiokirkon vihkiminen saattoi tapahtua noin vuoden 1310 tienoilla.

Turun syntyä ja perustamista on ulkoapäin katsoen pohdittu kenties häkellyttävänkin paljon, kun se väistämättä on vain yksi Euroopan tuhansista keskiaikaisista kaupungeista, ja vieläpä melko pieni sellainen. Turun ja Suomen historiografiaan ja tämän hetken historiakulttuuriin liittyvänä erittäin näkyvänä kysymyksenä kaupungin perustamisajankohta ansaitsee kuitenkin tulla möyhityksi yhä uudelleen. Erityisesti uudet lähdeaineistot ja tässä artikkelissa esittämämme lähestymistapa kenties tuovat tutkimuksen kentälle muutakin, kun vain Turkuä idiografisesti koskevaa tutkimustietoa.

TURKU - YKSI TUHANSISTA

Turun synty ajoittuu vuosikymmeneen, jolloin Euroopassa perustettiin uusia kaupunkeja enemmän kuin milloinkaan sitä ennen tai sen jälkeen. Euroopan 1100-luvulta alkanut nopea urbanisaatiokehitys näkyi sekä vanhojen kaupunkien väestönkasvuna ja kaupunkien autonomian ja vallan kasvuna että uusien kaupunkien perustamisena.⁹ Varsin keskeinen piirre perustettavissa uusissa kaupungeissa oli niiden pieni mitakaava. Esimerkiksi nykyisen Ranskan ja

Italian alueilla uudet kaupungit liittyivät monesti paikallisten hallitsijoiden ja esimerkiksi luostarien yhteisiin taloudellisiin intresseihin saada paikallinen maakauppa tiukemmin verotuksen piiriin. Nämä paikallishallinnolliset tahot saattoivat luoda yhteenliittymiä (paréage), joilla ne yhdessä perustivat jollekin alueelle uuden kaupungin, mihin lähikylien asukkaat veloitettiin muuttamaan.¹⁰ Kaupungeilla oli myös sisäpoliittista merkitystä. Esimerkiksi Firenzen contadon 1200- ja 1300-lukujen taitteessa perustetut uudet kaupungit (Terre nuove) liittyivät Guelfien ja Ghibellinien väliseen valtataisteluun, joissa kaupunkia ympäröivälle maaseudulle perustettujen kaupunkien päämäärä oli lujittaa Firenzen kaupunkia hallinneen guelfipuolueen valtaa.¹¹

Pohjois-Euroopassa uudet perustetut kaupungit liittyivät monesti hieman samankaltaiseen asetelmaan, mutta erityisenä piirteenä niissä oli uusien vallattujen alueiden kolonisaatioprosessi, territoriaalivallan lujittaminen sekä erot kaupunkiyhteisön ja sen hallinnon organisoinnissa. Pohjoisen Euroopan kaupungistumista on aiemmin tutkittu ennen kaikkea Pohjoismaisena ja Itämeren piirin ilmiönä, mutta esimerkiksi **Sofia Gustafsson** on Ruotsin kaupunkien osalta nostanut esiin yleiseurooppalaista historiallista kontekstia ja samankaltaisuuksia kaupunkien organisoinnissa läpi Euroopan.¹² Esimerkiksi kaupunkien morfologia etenkin Itä-Euroopassa osoittaa, miten myös perifeeriset alueet olivat tiiviisti kytköksissä kaupunkien yleiseurooppalaisiin malleihin.

Itämeren piirin ja tässä tapauksessa Turun kontekstissa on kuitenkin painotettava kaupunkiyhteisön syntytaustaa, johon Pohjois-Euroopassa liittyi usein aivan toisenlainen muotoutuminen kuin Euroopan urbanisaation ydinalueilla. Muun muassa Turussa kaupungin syntyä ja perustamis-

ta on tulkittava valantehneen porvarisyhteisön ja raatikaupungin kontekstissa, niin kutsutun raatikaupungin kaupunkityypin näkökulmasta. Monien kaupunkien syntyprosessi liittyi alkuaan kausiluontoisesti keskeisillä paikoilla kokoontuneisiin kauppiaisiin, jotka saattoivat muodostaa valantehneen porvarisyhteisön. Tämä yhteisö puolestaan saattoi valita keskuudestaan sitä edustaneen raadin. Sekä yhteisö että raati olivat oikeustoimikelpoisia toimijoita, jotka saattoivat vahvistaa päätöksiään sinetillä. Turun perustamista tarkasteltaessa onkin hahmotettava erillisinä asioina valantehneen porvarisyhteisön olemassaolo sekä sen valitsema raati, jollaista valayhteisö ei välttämättä edellyttänyt.¹³

Hallinnollisen organisoimisen ohella kaupungin perustamista on syytä katsoa myös laajemman poliittisen ja kirkollisen hallinnon muodostamisen näkökulmasta sekä myös kaupungin rakentamisen ja suunnittelun lähtökohdista. Porvarisyhteisön ulkopuolisia tai siihen limittyviä tahoja, jotka hyötyivät harvaan asutun Suomen tiheimmin asuttuun jokilaaksoon perustettavasta kaupungista, olivat niin Ruotsin kruunu, Itämeren piirin löyhä kauppiasverkosto, josta sittemmin kohosi seuraavalla vuosisadalla vaikutusvoimainen Hansa, katolinen kirkko sekä mahdollisesti myös dominikaanit.¹⁴ Monin tavoin Turun syntyyn ja perustamiseen liittyvässä oletetussa asetelmassa toistuvat monien muiden 1200-luvun Eurooppaan perustettujen kaupunkien tyyppilliset lähtökohdat: usean tahon samansuuntaiset intressit. Poikkeavan tilanteesta kuitenkin tekivät kolonisaatioprosessi, ns. saksalainen idänekspansio, sekä kaupungin perustaminen alueelle, jolla ei ollut tätä edeltävää urbanisaatiota.

Kaupunki voidaan määritellä lukemattomilla tavoilla, ja on huomionarvoista, että

hyvin suuri osa 1100–1300-lukujen Euroopassa perustetuista kaupungeista ei täytä Euroopan unionissa nykyään yleisesti käytettävää kaupungin määritelmää: valtaosa niistä on nykyisen EU-tason määritelmän mukaan kyliä. On siis katsottava myös, tarkastelemme kaupunkia demografisessa, funktionaalisessa, materiaalisessa vai kertomuksellisessa, historiografisessa tai jossain muussa kontekstissa.

Tämän artikkelin näkökulma on ensisijaisesti *historiografinen*. Meitä kiinnostaa etenkin se, millä tavalla kaupungin perustaminen ymmärrettiin 1600-luvulla kirjoitaneiden oppineiden teksteissä, ja paljastuisiko näistä vihjeistä jotain heidän käytössään ollutta sittemmin tuhoutunutta aineistoa, joka kertoisi kaupungin perustamisesta. Täydennämme tulkintaa peilaamalla sitä arkeologiseen tutkimukseen ja viimeaikaisiin tulkintoihin Turun tuomiokirkon vihkimisestä ja valmistumisesta.

BERTIL FESTINGIN RAPORTTI

Yksi tapa luoda uusia näkökulmia paikallishistoriallisiin kysymyksiin on hyödyntää ulkomaisissa arkistoissa säilytettäviä, kansainvälisten suhteiden hoitoon liittyviä lähdekokonaisuuksia. Vaikka esimerkiksi Tukholmassa erittäin hyvin säilyneitä *Diplomatica*-kokoelmia on hyödynnetty runsaasti niin perinteisessä poliittisen historian tutkimuksessa kuin muillakin historian tutkimuksen aloilla, paikallishistoriallisessa tutkimuksessa niitä käytetään edelleen harvoin. Erityisen vähäisessä määrin on tässä tarkoituksessa käytetty muiden Euroopan maiden, kuten Alankomaiden, Ranskan ja Englannin arkistokokoelmia.

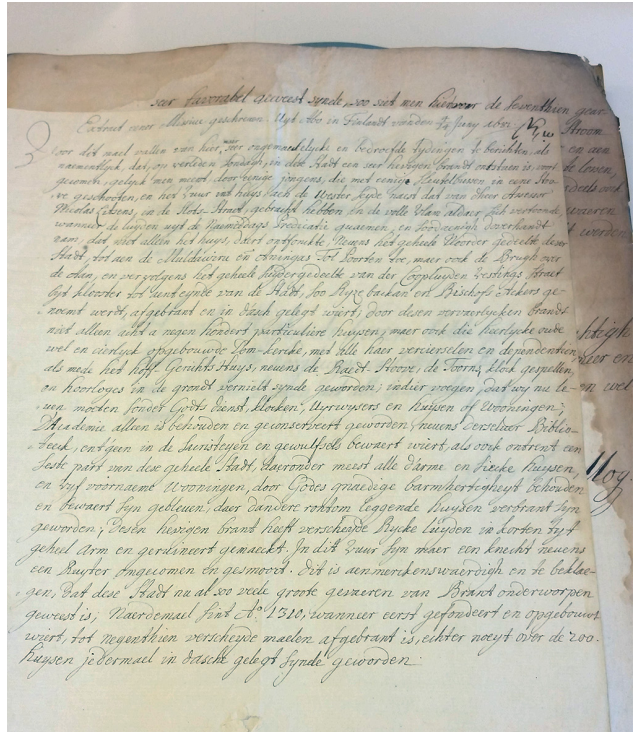
Kuten historian tutkimus on tuonut jo pitkään esille, Alankomaiden tasavallan

kauppiasperheiden poliittisten suhteiden rooli Ruotsin valtionmuodostukselle ja ekspansiolle oli ratkaiseva 1600-luvun alusta alkaen.¹⁵ Näille maille oleelliset suhteet edellyttivät laajaa kauppaedustajien sekä diplomaattiedustajien molemminpuolista verkostoa. Usein kaupallisten ja valtiollisten edustajien roolit yhdistyivät, etenkin Alankomaiden tapauksessa.¹⁶ Tästä toiminnasta syntyi valtava määrä erilaisia raportteja, katsauksia ja analyysyjä paikallisista oloista – aspekti, joka on jäänyt perinteisemmässä klassisessa diplomatian historiassa vähemmälle huomiolle.¹⁷

Tähän tekstiin valittu arkistolähde on Turun vuoden 1681 palosta kertova **Bertil Festingin** (hollanninkielisessä asiakirjassa Bartholomeus Vestingh) kirjoittama raportti Alankomaiden Ruotsin lähettiläälle Tukholmaan. Lähde on esimerkki diplomaattiasiakirjasta, joka tuo esille paitsi yksityiskohtaista tietoa paikallisesti koetusta kriisistä myös epäsuorasti tietoa itse kaupungin historiasta. Kuka oli dokumentin laatija ja miksi raportti kirjoitettiin hollantilaisille?

Raportti on laadittu Turussa vuonna 1681 ja sen kirjoittaja oli Turun paikallishallinnon merkittävä vallankäyttäjä. Saksaalaistaustainen Festing oli saanut porvarisoikeudet Turkuun 1660-luvun alussa ja kohonnut erääksi kaupungin merkittävimmäksi kauppiaksi. Myöhemmin hän toimi myös valtiopäiväedustajana. Hänen poikansa kouluttautuivat Turun Akatemiasa.¹⁸ Erityisen kiinnostavaksi Festingin tekee hänen kaksoisroolinsa Alankomaiden tasavallan virallisena paikallisena edustaja. Festing toimi 1680-luvulla Alankomaiden Ruotsin-lähettilään **Christiaan Constantijn Rumpfin** informanttina ja vuonna 1685 hänen asemansa virallistettiin Alankomaiden komissaarina Turussa. Tämän viranhoidon

Kuva 1. Bertil Festingin vuonna 1681 laatima raportti. Kuvassa näkyvä käsiala oli suhteellisen yleinen nimenomaan Alankomaiden diplomaattikirjeenvaihdossa. Natiionaal Archief, Den Haag, Staten-Generaal, nummer toegang 1.01.02, inventarisnummer 7182. Valokuva: Henri Hannula.

tarkoitus oli huolehtia ja valvoa erään Skoonen sodan (1675–1679) aikana syntyneen merkittävän viljavelan maksujen suorituksista Alankomaille. Velka oli syntynyt ruotsalaisten kaapattua neutraaleja hollantilaisia viljalajvoja. Samanlaisia Alankomaiden kauppakomissaareiksi virallistettuja henkilöitä oli myös muissa Ruotsin valtakunnan kauppakaupungeissa.¹⁹

Festingin raportti lähettiläs C. C. Rumpfille, joka edelleen välitettiin tiedoksi Alankomaiden yleissäädylle (Staten Generaal), on yleisesti ottaen tyypillinen arkinen liite muiden diplomaattiasiakirjojen joukossa. Sen arvo Alankomaiden valtaapitäville liittyi lähinnä kaupantekoon ja erilaisista luonnonmullistuksista, kuten tulipaloista, raportoitiin herkästi silloin, kun kyseessä oli jollekin kauppiasryhmälle oleellista kauppasatamasta.²⁰ Alkuperäinen lähde on kirjoitettu 1600-luvun hollanniksi, ja huomionarvoista on, että kirje on alkupe- räiskielisessä asussaan. Alankomaiden diplomaattikirjeenvaihdossa ilmoitettiin poikkeuksetta, mikäli kirje oli käännetty jostain muusta kielestä: tällöin myös alkuperäiskielinen kappale liitettiin kirjeeseen mukaan. (Kuva 1.)

Mitä raportti sitten tuo esille itse Turun palosta 1681 ja miksi dokumentti on kiinnostava Turun perustamisvuotta koskevan

keskustelun näkökulmasta? Raportti kuvailee tarkasti Turun palon etenemisen sen syytymishetkestä edeten palon synnyttämiin tuhoihin. Lähdekritiikin näkökulmasta raportti on niin tarkka, että kirjoittaja on joko itse todistanut palon etenemistä, tai saanut palosta yksityiskohtaisen kuvauksen silminnäkijältä. Tämän artikkelin kannalta oleellinen on tekstin viimeinen kappale, joka suomennettuna etenee seuraavasti:

Ainoastaan Akatemia on toiminnassa ja säästynyt, kuten myös samaisen kirjasto, sekä sakasti, kuten myös noin kuudennesosa tästä koko kaupungista, joista suurin osa armeijan taloja tai sairaaloita, sekä edellä mainitut talot, jotka Jumala laupiaisuudessaan ja armollisuudessaan piti turvassa ja säästi, ja jonka ympärillä olleet talot ovat tuhoutuneet, ja tämä raskas palo on tehnyt monet valtakunnan asukkaat lyhyessä ajassa koko lailla köyhiksi ja varattomiksi. Tässä palossa on kuollut ja saanut surmansa vain yksi renki ja ulko-

paikkakuntalainen. On merkillepantavaa ja valitettavaa, että tämä kaupunki, joka on nähnyt monet suurten palojen vaarat, ja joka rajattiin ja rakennettiin ensimmäinen kerran vuonna 1310, ja jossa on ollut paloja yhdeksäntoista kertaa, ei oikeastaan koskaan ole aikaisemmin palanut tuhaksi vieden 200 taloa kerrallaan.²¹

Viimeisessä lauseessa tuodaan esille tieto, joka on yhteneväinen muun pian käsiteltävän 1600-luvun historiantutkimuksen kanssa: perustamisajankohtana *kaupungin rajauksen ja rakentamisen* näkökulmasta pidetään 1300-luvun alkua, tässä tapauksessa vuotta 1310. Tässä sanamuodot alkuperäiskielellä “gesondeert en opgebouwt” viittaa nimenomaan hallintohistorialliseen näkökulmaan, jolloin kaupunki katsottiin olleen virallisesti olemassa ja rajattu sitä ympäröivästä maaseudusta.

Mihin Festingin esittämä vuosiluku perustuu? Voisiko se olla peräisin jostain sittemmin kadonneesta lähteestä kuten kaupunginkronikasta, joka Festingillä olisi ollut hovioikeudenauskultantina ja akateemisen tutkinnon suorittaneena “käden ulottuvilla”?

Festingin korkea status kaupungin yhteisössä tekeekin lähteestä erityisen kiinnostavan. Hän oli kaupungin oppineistoa ja kuului sen hallinnon johtavaan kerrostumaan. Näin hänellä oli pääsy myös kaikkiin kaupungin historiaa silloin valottaneisiin dokumentteihin, joita säilytettiin ainakin hovioikeuden, raadin ja mahdollisesti akatemian arkistoissa. On todennäköistä, että Festingillä on ollut käytössä myös sellaisia lähteitä, joita ei ole jälkimaailmalle jäänyt ja jotka saattoivat tuhoutua viimeistään vuoden 1827 kaupunkipalossa. Vastausta raportissa olevaan tietoon voidaan kuitenkin etsiä myös aikalaiskirjallisuudesta, muun muassa Festingin Turun akatemian opinnoissaan todennäköisesti lukemista teoksista. Sitä varten on syvennyttävä 1600-luvun oppi-

neiston teksteihin ja heidän käsitykseensä Turun perustamisesta.

TURUN PERUSTAMINEN UUDEN AJAN ALUN HISTORIANKIRJOITUKSESSA

Turkua koskevassa 1600-luvun historiankirjoituksessa on kiinnostava piirre, joka välillä unohtuu aihetta koskevasta keskustelusta kenties sen vuoksi, että niin sanotun goottilaisen historiankirjoituksen edustajia ei hyvällä syyllä pidetä luotettavimpina todistajina keskiaikaisesta menneisyydestä.²² Mutta nimenomaan sen vuoksi, että aikakauden historioitsijat halusivat johtaa oman maan ja kansan menneisyyden Raamatun kertomuksiin ja aina Nooan poikiin asti, on merkillepantavaa, että Turkua ei juuri koskaan mainita perustetun muinaisina aikoina, vaan vuoden 1300 tienoilla.

Johannes Messenius kertoo *Scandia Illustratan* kymmenennessä kirjassa, joka käsittelee Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan historiaa, Turun perustamisen tapahtuneen vuonna 1300, kun Suomen piispa Magnus/Maunu (piispana 1291–1308) siirsi kuningas Birgerin (Maununpoika, hallitsi 1290–1319) tuella tuomiokirkon Röntämäestä Turkuun. Tällöin “laskettiin Turun kaupungin perustukset, mutta ensin tuomiokirkon.”²³ Ruotsin piispainkronikassaan Messenius mainitsee Turun Suomen vanhimmaksi kaupungiksi, ja ajoittaa perustamisen jälleen vuoteen 1300.²⁴ Kaikkein kiinnostavin kysymyksemme kannalta Messeniuksen tuotannossa on kuitenkin ruotsinkielinen, 1620-luvulla kirjoitettu mutta vasta 1774 ensimmäisen kerran julkaistu *Suomen riimikronikka*. Siinä Messenius yksiselitteisesti toteaa, että kuningas Birger suostui Röntämän porvareiden pyyntöön siirtää kaupunki lähemmäs merta:

*Räntämäki sijaitsi liian kaukana merestä
 Sen takia kuningas Birger suostuu
 porvareitten pyyntöön ja antaa luvan
 siirtää kaupungin lähemmäs merta.
 Hän laski kaupungin perustuksen sinne,
 missä porvareilla oli aittansa [åbodar]
 Siksi kävi niin, että kaupunki sai
 niistä nimensä ja sitä
 kutsuttiin sen jälkeen Turuksi [Åbo]
 Kuningas antoi rakentaa lujan linnan
 asukkaitten rauhan turvaksi
 muutamana nuolenkantaman
 päähän kaupungista. Siellä oli
 aikaisemmin vain pieni linnake,
 joka kuitenkin piti venäläisten
 kanssa pahan tanssin.
 Sillä välin kahdeksantena piispana oli
 Herra Maunu, oppinut ja lempeä mies,
 joka paavi Bonifaciuksen luvalla
 siirsi istuimen ja piispantalon
 Räntämäeltä Turkuun.
 Hän rakentaa siihen kaupunkiin
 uuden kauniin tuomiokirkon
 sekä piispantalon ja vielä muuta.
 Niistä taloista on nyt vähän nähtävissä!
 Hän ei kuitenkaan rakentanut sinne
 Mustain veljien luostaria,
 sen teki toinen.²⁵*

Messenius jatkaa vielä kuvaamalla Pyhän Henrikin reliikkien siirtoa Nousiaista Turkuun ja ajoittaa tämän oikein 18.6.1300.²⁶ Erityisen kiinnostavia yksityiskohtia kuvauksessa ovat maininnat Koroisten porvareiden pyynnöstä siirtää kaupunki parempaan paikkaan – viitaten näin purjehduskelvottomaksi muuttuvaan jokeen – sekä maininta siitä, että piispa Maunu siirsi piispanistuimen paavi Bonifaciuksen luvalla. Tuoreempi piispanistuimen siirron ajoitusta käsittelevä tutkimus on hylännyt paavi Bonifatius VIII:n paaviusajan (1294–1303) Unikankareelle siirtoa ajoittavana tekijänä sen jäl-

keen, kun **Jarl Gallén** uskottavasti todisti, että **Reinhold Hausenin** vuodelle 1295 tai 1296 dateeraama Turun tuomiokirkon anekirje (REA 18) on itse asiassa paavi Bonifatius IX:n (1389–1404) myöntämä.²⁷ On kuitenkin huomattava, ettei Messenius, sen paremmin kuin alla lainattu Juusten, puhu tässä yhteydessä anekirjeestä vaan luvasta siirtää piispanistuin. Ei ole täysin mahdollista, että tässä yhteydessä viittaus on sittemmin kadonneeseen asiakirjaan tai siitä muussa yhteydessä säilyneeseen tietoon.²⁸

Kaksi 1600-luvun puolivälin kirjoittajaa, turkulaissyntyinen Tammelan kirkkoherra **Laurentius Petri Aboicus** runomuotoisessa *Suomen ajantiedossa* ja Turun Akatemian professori **Michael Wexionius** Ruotsin valtakunnan historiassaan, molemmat ajoittavat piispanistuimen siirron Unikankareelle ja Tuomiokirkon rakentamisen kuningas Birgerin hallituskauteen ja noin vuoteen 1300.²⁹ Ainakin Wexioniuksella oli käytössään käsikirjoitus tuolloin vielä julkaisemattomasta Messeniuksen *Scondiasta*,³⁰ mutta se ei ole voinut olla hänen ainoa lähteensä. Sekä Laurentius Petri että Wexionius nimitätin listaavat useita Turun paloja, Wexionius raportoi ja ajoittaa seitsemäntoista paloa vuosien 1310 ja 1624 välillä. Onkin mahdollista, että Festingin raportin arvio yhdeksästätoista palosta perustuu jollain tavalla Wexioniuksen julkaisuun, tai ne molemmat johonkin paikalliseen lähteeseen. On syytä kuitenkin huomata, että vuoden 1310 palon vuosiluku on todennäköisesti virhe. Sen yhteydessä Wexionius viittaa venäläisten hävitykseen, minkä täytyy tarkoittaa novgorodilaisten vuonna 1318 tekemää hyökkäystä Kuusistoon ja Aurajokilaaksoon, mikä oli jo 1500–1600-luvun historiankirjoittajien tuntema tapahtuma.³¹

Näiden historioitsijoiden merkitystä voi kysyä senalaista toteamalla, että he kaikki

jollain tavalla perustavat **Paulus Juustenin Suomen Piispainkronikan** tietoihin. Tämä on totta, mutta Juustenin tiedot, jotka puolestaan perustuvat 1400-luvulle ajoitettuun ns. Palmskiöldin katkelmaan,³² ovat huomattavasti niukemmat kuin Messeniuksella, ja niissä puhutaan vain kirkon siirtämisestä Räntämäeltä nykyiselle paikalleen:

*Herra Maunu, syntyyään suomalainen, aikaisemmin Turun kanunki, kotoisin Ruskon pitäjän Märttelän kylästä, kanonisesti valittu. Hän siirsi piispanistuimen herra paavi Bonifacius VIII:n luvalla Herran vuonna 1300 Räntämäeltä paikkaan, jossa on nyt kivi-kirkko. Hän oli ensimmäinen piispa, joka haudattiin siihen.*³³

Juustenin kronikka ei siis yksistään selitä sen paremmin Messeniuksen yksityiskohdista kuvausta kuin Wexioniuksen ja Laurentius Petrin listaamia Turun paloja. Esimerkiksi piispanistuimen siirtoa tutkinut Jarl Gallén pitää tältä osin sekä piispainkronikan että Messeniuksen tietoja luotettavina. Gallén, joka tosin viittasi ainoastaan *Scondia Illustratan* niukempaan kuvaukseen, spekuloi myös mahdollisuudella, että Messeniuksella olisi ollut käytössään joku sittemmin kadonnut lähde.³⁴ Erityisesti *Riimikronikan* laajempi kuvaus viittaa tähän mahdollisuuteen.

Aloitimme viittaamalla Daniel Jusleniuksen tarpeeseen sijoittaa Turun perustaminen kaukaiseen muinaisuuteen. Tarkemmin katsoen Jusleniukselta löytyy kuitenkin kaksi ajoitusta. Ensinnäkin epämääräiseen muinaisaikaan sijoitettu perustaminen syntyy eräänlaisen kehäpäättelmän kautta: jos Suomessa oli muinaisia kuninkaita, Turkua tarvittiin heidän asuinpaikakseen. Ensin Juslenius toteaa, ettei Turun perustajaa tie-

detä, koska asiakirjoja ei ole säilynyt, mutta toteaa pian, että Turun on pakko olla ollut kuninkaan asuinpaikka, “koska muuta kaupunkia ei aluksi ollut olemassa, ja Suomea hallitsivat kuninkaat.”³⁵ Jos kuitenkin katsoo ohi Jusleniuksen villeimmän muinaishistorialla irrottelun, löytyy häneltäkin mainintoja, jotka ovat linjassa paitsi yllä mainittujen historioitsijoiden, myös Festingin kanssa. Myös Juslenius ajoittaa tuomiokirkon rakentamiseen Birgerin hallituskautteen ja vuoteen 1300.³⁶ Lisäksi hän toteaa, että Turun kaupunki on palanut 20 kertaa. Paloja koskevassa tiedossa Juslenius viittaa eksplisiittisesti Wexioniukseen ja Laurentius Petrin *Ajantietoon*.³⁷

Jusleniusta ei myöskään pidä tulkita historioitsijana, edes oman aikansa mittapuulla. *Aboa vetus et nova* on ajalleen tyypillinen akateeminen kotiseudun ylistyspuhe, retorinen taidonnäyte, jossa kaikki käännetään parhain päin ja osoitetaan omaa nokkeluutta, kärjistetään ja liioitellaan.³⁸ Kun Juslenius jätetään näillä perusteilla laskuista, näkyy varhaisimmassa Turun perustamista käsittelevässä historiankirjoituksessa yllättävän yhtenäinen kuva: Turun perustaminen liittyy piispanistuimen siirtoon Koroisista Unikankareelle vuonna 1300, se tapahtuu piispa Maunun aloitteesta, kuningas Birgerin tuella ja Bonifatius VIII:n luvalla. Vaikka ajattelisi tämän kuvan perustuvan johonkin esimoderniin lähteiden väärinymmärrykseen (kuten paavien sekoittamiseen) ei voi täysin ohittaa sitä, että 1500–1600-luvun historioitsijat, joista osa oli paikallisia ja joilla kaikilla pääsy joihinkin Suomea ja Turun hiippakuntaa koskeviin varhaisempiin lähteisiin, jakoivat käsityksen Turun perustamisesta noin vuonna 1300, ei kaukaisen muinaisuuden pakanakuninkaiden tai Nooan poikien aikana. Palojen listaaminen korostaa Turun historian kuulumista muis-

tiinmerkittyyn ja hahmotettavaan historiaan, ei myyttiseen menneisyyteen.

On ilmiselvää, että Bertil Festing oli tämän opillisen perinteen kyllästämä, ja 1600-luvun historiankirjoitus ja siihen liittyvät kronikkamaiset tiedot paloista olivat kenties itsestään selviä ulkomaille laadittavan raportin osia. Yhä kuitenkin jää epäselväksi, mihin viittaa Festingin ilmoittama perustamisvuosi 1310, sekä kaupungin “rajaaminen ja rakentaminen”, joka ei ilmene missään muussa aikalaislähteessä lukuun ottamatta Wexioniuksen virheellisesti vuoteen 1310 sijoittamaa kaupungin ensimmäistä tulipaloa? Tulkitsiko Festing Wexioniuksen tekstiä vapaasti? Vai oliko kysymyksessä yksinkertaisesti erehdys – vuosiluvun olisi pitänyt olla 1300 – vai oliko Festingillä jokin muu sittemmin kadonnut lähde, johon hän tietonsa pohjasi. Vastauksia voidaan pohtia myös sitä taustaa vasten, mitä viime vuosien arkeologia ja historiantutkimus on tavoittanut Turun varhaisvaiheista.

ARKEOLOGINEN TODISTUSAINESTO, TUOMIOKIRKKO JA KAUPUNGIN PERUSTAMINEN

Turun kaupunkiarkeologinen tutkimus on 1980-luvulta alkaneessa systemaattisessa ja luonnontieteitä hyödyntävässä poikkiteellisessä tutkimuksessa osoittanut varsin selvästi, että kaupunkimainen asutus rakennettiin tuomiokirkkoa ympäröiville alueille 1300-luvun alkuvuosina: vuoden 1300 tienoilla alueet olivat vielä peltoa.³⁹ Kaupunkiarkeologian tulokset osuvat yksiin aiemmin kuvatus, 1600-luvun historiankirjoituksesta hahmottuvaan käsitykseen, että kaupunki perustettiin väljemmin ilmaistuna kuningas Birgerin aikana tai, kuten useat 1600-luvun oppineista kirjoittavat, “vuonna 1300”.

Lisäksi historiallisen lähdeaineiston perusteella on jo pitkään ollut selvää, että Turku perustettiin raatikaupunkina 1300-luvun taitteessa.⁴⁰

Löytyykö viimeaikaisesta tutkimuksesta avaimia tulkita lähemmin vuosilukua 1310 ja mahdollisesti löytää perusteita sille, että Festingin raportissaan ilmoittama vuosiluku ilmaisisi kaupungin perustamisvuoden johonkin sittemmin kadonneeseen asiakirjaan pohjautuen? Tässä tarkastelussa voidaan hyödyntää näkökulmaa, jossa tarkastellaan erityyppisten lähdeaineistojen kasautumista tiettyyn ajankohtaan. Aloittakaamme Turun tuomiokirkon rakentamisesta, vihkimisestä ja pyhän Henrikin reliikkien siirrosta.

Äskettäin **Bertil Nilsson** on tarkastellut Uppsalan kirkkoprovinssin tuomiokirkkojen vihkimiskäytäntöjä suhteessa kysymykseen Turun tuomiokirkon vihkimisvuodesta. Nilsson huomauttaa, että Juustenin *Piispankronikan* tieto piispanistuimen ja tuomiokirkon siirtämisestä vuonna 1300 on ilman perusteita samaistettu kirkon vihkimiseen. Uskottavassa analyysissään Nilsson osoittaa, että piispanistuimen siirto oli juridinen toimenpide, joka ei ollut riippuvainen kirkon vihkimisen liturgisesta toimituksesta. Vertailukohtaa ei tarvitse etsiä kaukaa: Upsalan arkkipiispanistuin siirrettiin Vanhasta Upsalasta nykyiselle paikalleen vuonna 1273 olemassa olevaan kirkkoon, uusi kirkko valmistui ja vihittiin vasta myöhemmin. Nilsson on myös taipuvainen pitämään Jarl Gallénin Koroisten kirkkoon yhdistämää paavi Nicolaus IV:n anekirjettä vuodelta 1292 mahdollisesti Unikankareen kirkkoon kohdistuvana, mutta tämä johtopäätös ei välttämättä kyseenalaista piispanistuimen siirtoa vuonna 1300. Toisaalta vertailu muihin ruotsalaisiin katedraaleihin paljastaa, että oli pikemminkin sääntö kuin poikkeus, että

kirkot vihittiin keskeneräisenä.⁴¹ Nilssonin tutkimus mahdollistaa hieman suuremman liikkumavapauden, sekä kaupungin että ensimmäisen kirkkorakennuksen ajoittamisessa, molempiin suuntiin. Piispanistuimen siirto 1300 on siis voinut tapahtua yhtä hyvin valmiiseen kirkkoon - jopa kirkkoon, joka on alun perin tarkoitettu muuhun käyttöön kuin tuomiokirkoksi - kuin vielä rakenteilla olevaan kirkkoon.

Toinen Turun tuomiokirkon varhaisvaiheisiin liittyvä melko tuore tutkimus on **Ilkka Taiton** Pyhän Henrikin liturgian lauluosia koskeva tutkimus. Taitto esittää, että Pyhän Henrikin luut siirrettiin Unikan-kareelle uuteen tuomiokirkkoon aikaisintaan vuonna 1309, todennäköisesti joskus vuosien 1309–1320 välisenä aikana. Hän pohjaa tämän siihen, että lähellä Henrikin muistopäivää eli reliikkien translaatiopäivää 18.6. päivätyissä dokumenteissa ei viitata Henrikiin lainkaan ennen vuotta 1309.⁴² Nilssonin ja Taiton erilaisiin näkökulmiin pohjautuen on siis kysyttävä, siirrettiinkö piispanistuin itse asiassa keskeneräiseen tuomiokirkkoon vuonna 1300, ja itse rakennus valmistui ja vihittiin vasta myöhemmin. Tähän vihkimiseen tai sitä lähellä oleviin tapahtumiin on todennäköisesti voinut liittyä Henrikin reliikkien siirto, joka ei Taiton argumenttien perusteella tapahtunut ennen vuotta 1309. Vuoden 1310 tienoille kasautuu sattumalta myös muita kaupungin perustamiseen liittyviä, joskin yksittäisinä fragmentteina vähemmän vakuuttavia lähteitä. Yksi näistä on vanhin tunnettu Turun kaupunkiyhteisön mainitseva asiakirja ja valayhteisön sinetti.⁴³ Se kertoo valantehneen porvarisyhteisön olemassaolosta, mutta ei välttämättä yhteisön joukostaan valitsemas- ta raadista, joka on voitu perustaa vasta tämän jälkeen, kuitenkin viimeistään 1320-luvun alussa.⁴⁴

Vaikka useat kirjalliset lähteet sekä arkeologinen aineisto näyttävät tuottavan 1300-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle asettuvan kertymän erilaisia viitteitä kaupungin olemassaolosta sekä mahdollisesti tuolloin valmistuneesta tuomiokirkosta, Festingin esittämä vuosiluku 1310 voi olla sattumaa. Se saattaa pohjautua hänelle todennäköisesti erittäin tutun Wexioniuksen *Epitomen* virheellisen mainintaan vuonna 1310 sattuneesta palosta. On kuitenkin ajateltava myös sitä mahdollisuutta, että Festingillä hovioikeuden viranomaisena ollut käytössään jokin kaupungin varhaista historiaa kuvaava alkuperäinen lähde tai kopiokirja. Kysymys jää auki, mutta se avaa kiinnostavan uuden näkökulman Suomen alueen vanhimman kaupungin varhaisvaiheisiin, ja ennen kaikkea siihen, miten uuden ajan alun ihmiset ymmärsivät kaupunkinsa historiallisia juuria.

LOPUKSI

Paikallishistoriallisesta näkökulmasta ja paikallisen historiakulttuurin näköaloista katsoen melko pienen myöhäiskeskiaikaisen eurooppalaisen kaupungin perustamisella on suuri merkitys. Se on (nykyisen) Suomen (valtion alueen) vanhin kaupunki, minkä jo Messenius totesi riimikronikassaan.

Hollanninkielinen uusi lähde tuo uuden kiinnostavan vivahteen kaupungin perustamiseen. Ennen kaikkea tämä lähde kuitenkin kertoo siitä, että kaupungin perustamisen muistaminen, muistiin merkitty ja hahmotettava historia oli tärkeä osa kaupungin identiteettiä. 1600-luvun lopun diplomaattiasiakirjan laatija Bertil Festing koki aiheelliseksi tiivistää kaupungin historian muutamaan riviin sellaiseen asiakirjaan, jonka merkitys liittyi puhtaasti taloudellisiin asioihin.

Festingin ja muiden uuden ajan alun oppineiden hengessä on hyvä muistaa, että kaupungin historian muistaminen ja vuosiluvut ovat kauan olleet tärkeitä kaupungin identiteetin rakennusaineita. Se, muistaako Turku vuosipäiviään vuoden 1229 bullan vaiko kaupungin 1300-luvun taitteessa tapahtuneen perustamisen pohjalta, on toinen asia kuin kaupungin perustamiseen liittyvä tutkimustieto. Vuodella 1229 on jo satavuotinen juhlaperinne, joka sinällään on arvokas ja tärkeä osa Turun historiaa.

On myös sijoitettava Turun urbanisaatio laajempaan kontekstiin. Turun varhaisvaiheista erottuu monille aikakauden kaupunkien topografialle ja morfologialle tyypillinen polysentrinen kehityskulku. Erilaiset toiminnot, Koroisten piispanistuin, Unikan kareen ja Suurtorin ympärille rakentunut asutus sekä Aurajoen suulla sijainnut linna muistuttavat monin tavoin esimerkiksi Lyypekin 1100-luvun lopun kehitystä. Lyypekissä nämä toiminnot sijaitsivat erillään, kunnes laajeneva kaupunki imaisi ne kaikki yhden rakennetun alueen sisään 1200-luvun alkupuoliskon kuluessa.⁴⁵ Turussa kehitys oli samankaltainen. Koroinen, kaupunki ja linna olivat toiminnan keskuksia koko 1300-luvun ajan ennen kuin Koroisten niemi hylättiin aivan 1300-luvun viime vuosina tai 1400-luvun alussa.⁴⁶ Kaupunki ei pienuutensa ja näiden keskusten pitkien etäisyyksien tähden koskaan kasvanut yhdeksi urbaaniksi keskittymäksi. Koroinen hylättiin ja raunioitui ja kaupungistumisen painopiste siirtyi lähemmäs jokisuuta tuomiokirkon ja linnan ympäristöihin.

Lopuksi on hyvä kysyä, mikä on kaupunki? Aurajokilaakson urbanisaation läheläukaus luotiin viimeistään 1230-luvulla,

kun piispanistuin ja tuomiokirkko siirrettiin Koroisiin. Mitään kaupunkioikeuksin vahvistettua kaupunkia ei todennäköisesti ollut ennen 1300-luvun alkua, mutta eri kaupungistumisen toimijat olivat 1200-luvun loppupuoliskon kuluessa vähitellen läsnä. Kuten **Markus Hiekkanen** on todennut, Turun perustamista on aiheellista tulkita monien eri tahojen – kruunun, piispan, porvareiden ja dominikaanien – toiminnan tuloksena. Tämän kehkeytymän lopputulos näyttää ajoittuvan 1300-luvun alkuun. Tapahtuikosen kulminaatiopiste vuonna 1310, kuten Festing raportissaan mainitsee, jäänee arvoitukseksi. Joka tapauksessa Turun perustaminen on osa keskiajan Euroopan urbanisaatiobuumin huippukautta, 1200- ja 1300-lukujen taitetta, jolloin Eurooppaan perustettiin uusia kaupunkeja enemmän kuin koskaan aiemmin tai sen jälkeen. Turun perustamisessa kuvastuu paikallisesti koko Euroopan kehityskulku, ja kun Turku juhlii vuonna 2029, tämä aspekti on syytä pitää esillä.

Panu Savolainen

Arkkitehtuurin historia ja restaurointi,
Aalto-yliopisto
panu.savolainen@aalto.fi

Henri Hannula

Historian ja kulttuuriperinnön tohtoriohjelma
Helsingin yliopisto
henri.hannula@helsinki.fi

Reima Välimäki

Turku Institute for Advanced Studies /
Kulttuurihistoria, Turun yliopisto
reima.valimaki@utu.fi

VIITTEET

- 1 Juslenius 2005 (1700).
- 2 Salonen 2018.
- 3 Ks. asiakirjojen tulkinnasta esim. Rinne 1941: 19–20; Gallén 1978a; Gallén 1978b; Salonen 2018.
- 4 Rinne 1941: 19–20, 80–90.
- 5 Ks. esim. Gardberg 1969; vrt. Hiekkänen 2002; Hiekkänen 2003.
- 6 Esim. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-200005663000.html> (haettu 16.2.2021).
- 7 Esim. <https://www.ts.fi/lukijoilta/4836277/Lukijalta+Kuinka+vanha+on+Turku> (haettu 16.2.2021).
- 8 Esim. Hiekkänen 2003, Salminen 2008; Pihlman 2010; Seppänen 2010; Seppänen 2019.
- 9 Esim. Boerefijn 2010.
- 10 Esim. DUBY 1990: 79.
- 11 Friedman 1988.
- 12 Gustafsson 2006.
- 13 Raatikaupungista ja Itämeren piirin kaupunkityypeistä ja niiden organisoinnista ks. esim. Kallioinen 2000; Pitz 2001; Isenmann 2012.
- 14 Hiekkänen 2003.
- 15 Vanhemmasta kirjallisuudesta ks. etenkin. Dahlgren 1923; Klein 1965. Uudempaa tutkimusta edustaa Tikka 2020.
- 16 Ebben 2020.
- 17 Kokoava katsaus uuden diplomatian historiasta ja sen tutkimusnäkökulmista ks. Sowerby 2016.
- 18 Toropainen 2016: 44; Kotivuori 2005a; Kotivuori 2005b; Kotivuori 2005c; Wirta 2020.
- 19 Hannula 2021.
- 20 Alankomaiden kansallisarkiston (Nationaal Archief) diplomaattikirjeenvaihto on säilynyt parhaiten Yleissäätyjen ulkopoliitikantekoon liittyvien asiakirjojen liitteissä (holl. “liassen”). Ne on lueteltu jokaisen ulkopoliittisesti tärkeän maan mukaan. Jokaisella virallistetulla diplomaatilla oli velvollisuus kirjoittaa kerran viikossa raportti toiminnastaan Haagiin. Kokoelmien luettelot sekä osa kokoelmasta ovat digitoituna osoitteessa <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken>. Arkistoyksikön luettelot löytyvät hakuterminä “Staten Generaal” 1.01.02 Inventaris van het archief van de Staten-Generaal, (1431) 1576-1796.
- 21 Nationaal Archief, Den Haag, Staten-Generaal, nummer toegang 1.01.02, inventarisnummer 7182. “Extract eener Missive geschreven uyt Abo in Finlandt van den 4/14 Juny 1681. -- D’Academie alleen is behouden en geconserveert geworden, nevens derselver Biblioteek, ent’geen in de Suristeyen en gewulfsels bewaert wiert, als oock ontrent een seste part van dese geheele Stadt, daeronder meest alle d’arme en siecke huysen, en vyf voornaeme wooningen, door Godes gnaedige barmhertigheyt behouden en bewaert syn gebleuen, daer dandere rontom leggende huysen verbrand sijn geworden, desen hevigen brand heeft verscheyde Rycke luyden in korten tyt geheel arm en geruimeert gemaect. In dit vuur syn maer een knecht neuens een Buyer omgecomen en gesmoort. Dit is aenmerckenswaardish en te beklagen, dat dese Stadt nu al soo veele groote gevaeren van Brandt onderworpen geweest is, naerdemael sint A. 1310, wanneer eerst gesondeert en opgebouwt wiert, tot negenthien verscheyde maelen afgebrant is, echter noyt over de 200 huysen iedermael in dasche geleyt synde geworden.”
- 22 Goottilaisteoria viittaa Ruotsissa keskiajan lopussa syntyneeseen ja vielä 1600-luvulla vallinneeseen käsitykseen gööttien ja antiikin goottien yhteisestä alkuperästä. Tämä mahdollisti Ruotsin historian ulottamisen Nooran pojanpoikaan Magogiin. Ks. Päiviö Tommila 1989: 23–26.
- 23 Messenius 1703: “MCCC/1300. Magnus Finlandiae praesul, ope Birgeri Regis, cum cethedra migrat Rendamechio Abogiam. Quo exuviae S. Henrici deinceps, XVIII. Junii à Nousio, sollenniter fuerunt translatae, & argenteo impositae decenter loculo. Urbis fundamenta jaciuntur Abogensis; Sed Ecclesiae prius cathedralis.”
- 24 Messenius 1685: 144: “Verum primaria omnium censetur Abogia, in qua Cathedralis floret Ecclesia, illic anno MCCC. convenienti dignitatis splendore atque sumptu fundata.”
- 25 Messenius 2004: 64–65 (suom.), 198–199 (alkup. ruots.).
- 26 Messenius 2004: 66.

- 27 Gallén 1978a; Gallén 1978b: 291–292; Salonen 2018; 299–301.
- 28 Keskiajan osalta Messeniuksella näyttää olleen muualta tuntemattomia tietoja. Valitettavasti hän ei esittelle lähteitään, ks. Tommila 1989: 26.
- 29 ks. Wexionius 1650: VII cap. 6; Laurentius Petri Aboicus 1684.
9. “*Maunus sitten sijryi sian 1281.
Cuta caicki kijtit ijan,
Ruscol syndyn Pispa Suomeen, Birgerus
Cosca wihdyi wierax Tuoneen,
Unicangarell cannettin,
Turcun ensimmäis haudattin,*”
- 30 Tommila 1989: 24.
- 31 Ks. esim. Juusten 1988: 42; Messenius 2004: 69. Tieto löytyy jo Palmsköldin katkelmasta, ks. *Finlands medeltidsurkunder* (FMU) 282. Novgorodilaisten vuoden 1318 retkestä ks. erit. Gallén 1968: 151. Novgorodin kronikan maininta käännettynä, ks. FMU 286. Viittauksia venäläisten sotaretkeen lisäksi asiakirjoissa *Registrum ecclesiae Aboensis* (REA) 64; REA 65; FMU 357; FMU 637. Kaikkia asiakirjoja käytetty *Diplomatarium Fennicum* -tietokannan kautta.
- 32 Schmidt 1942: 92, 94; Nilsson 2017: 663.
- 33 Juusten 1988: 42.
- 34 Gallén 1978a: 322–323.
- 35 Juslenius 2005: 52. Suomen muinaiset kuninkaikat ovat 1600-luvun historiankirjoituksessa syntynyt ja edelleen pseudo-historioina elävä kertomus muinaisista pakanallisista kuninkaista, joiden historia sittemmin olisi unohtettu tai salattu. Daniel Jusleniuksen panos tähän teoriaan oli esittää ajatus, että ruotsalaiset ovat piilottaneet Suomen kunniakkaan muinaishistorian, ks. Koskinen 2015: 61–79, 119–136, 195–199; Aalto ja Hihnala 2017.
- 36 Juslenius 2005: 62.
- 37 Juslenius 2005: 70.
- 38 Koskinen 2015: 77–79; Pekkanen ja Seppälä-Pekkanen 2005: vi–xiii (ix).
- 39 Pihlman 2010; Seppänen 2010, Seppänen 2019.
- 40 Valantehneen kaupunkiyhteisön olemassaolo ja sinetti 1309, ks. FMU II 259; *Finlands Medeltidssigill* 291; kaupungin sinetti ja raadin olemassaolo 1323 ja 1324 ks. REA 33, 36.
- 41 Nilsson 2017: 662–692 (erit. 683–692); vrt. Gallén 1978a; Gallén 1978b.
- 42 Taitto 1998.
- 43 FMU 259; *Finlands Medeltidssigill* 291; Ks. myös Männikkö 1971.
- 44 Ks. erit. Kallioinen 2000: 45. Kallioinen listaa varhaisimmat maininnat Turusta ja sen porvareista.
- 45 Ks. esim. Gläser 2016.
- 46 Autioitumisen ajankohdasta ks. erit. Rättiläinen 2018: 109.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Nationaal Archief, Den Haag.

Aikalaiskirjallisuus

Juslenius, Daniel 2005 (1700). *Aboa vetus et nova: vanha ja uusi Turku*. Outi Kaltio (toim.), Tuomo Pekkanen ja Virpi Seppälä-Pekkanen (käänt.), Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1043, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Juusten, Paavali 1988. *Suomen piispainkronikka*. Simo Heininen (käänt.), Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 476, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Messenius, Johannes 1703. *Scondia Illustrata, tomus X, seu Chronologia de rebus Venedarum borealium, ad Scondiam jure pertinentium, scilicet Finnorum, Livonum, et Curlandorum, ab ipso ferme orbis diluvio, ad annum Christi M D C XXVIII gestis*. Typis Olavi Enaei 1703, Stockholmiae.

Messenius, Johannes 1685. *Chronicon episcoporum per Sveciam, Gothiam et Finlandiam, sive Compendium historiae ecclesiasticae Svecanae, juxta exemplar Holmiense, recusum Lipsiae*. Sumtu Joh. Casp. Meyeri bibliop. Lips. 1685, Lipsiae.

Messenius, Johannes 2004. *Suomen riimikronikka*. Harry Lönnroth ja Martti Linna (käänt. ja toim.), Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 913. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Laurentius Petri Aboicus 1684. *Synopsis, chronologiae Finnonicae, rythmica eli ajan tieto; Suomen-*

maan menoist ja vscost; erinomaisest Suomen pispojst cungin kuningan ajall; lyhykäisijn rijmein coottu. Johan Winter 1684, Aboae/Turku.

Wexionius, Michael 1650. *Epitome Descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae, Et Subjectarum Provinciarum. Accuratius quam unquam antehac editae*. Apud Petrum Wald, Acad. typog, 1650, Aboae.

Tutkimuskirjallisuus

Aalto, Sirpa ja Hihnala, Harri 2017. “Saagat tuntevat Suomen kuninkaat” – pseudohistoriallisesta kirjoittelusta Suomen muinaisuudesta”. *J@rgonia* 15, nro. 29, 1–30.

Boerefijn, Wim 2010. *The Foundation, Planning and Building of New Towns in the 13th and 14th Centuries in Europe. An architectural-historical Research into Urban Form and its Creation*. PhD thesis, University of Amsterdam, Amsterdam.

Dahlgren, Erik Wilhelm 1923. *Louis de Geer 1587–1652. Hans lif och verk*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Duby, George 1990. *Rural Economy and Country Life in the Medieval West*. Columbia, 1990.

Ebben, Maurits 2020. “Your High and Mighty Lordships’ Most Humble Servants: Dutch Consuls and the States General’s Diplomacy in Spain, 1648–1661”. In *Beyond Ambassadors*. Brill, Leiden, 89–116.

Friedman, David 1988. *Florentine New Towns. Urban Design in the late Middle Ages*. Architectural History Foundattion, New York/Cambridge (Massachusetts)/London.

Gallén, Jarl 1968. “Åbo förstörelse 1198”. Teoksessa Kaj Mikander (toim.). *Kring korstågen till Finland. Ett urval uppsatser tillägnat Jarl Gallén på hans sextioårsdag den 23 maj 1968*. Julkaistu alun perin *Historisk Tidskrift för Finland*issa (1954). Tilgmanns tryckeri, Helsingfors, 147–153.

Gallén, Jarl 1978a. “När blev Åbo biskopssäte?”. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/63, 312–324.

Gallén, Jarl 1978b. “Studier i Åbo domkyrkans Svartbok”. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/63, 286–311.

Gardberg, Carl Jacob 1969. “Turun keskiaikainen asemakaava”. *Turun kaupungin historiallisen museon vuosijulkaisu* 32–33/1968–1969. Turun kaupungin historiallinen museo, Turku, 5–52.

Gläser, Manfred 2016. “Die mittelalterliche Stadt Lübeck: Ihre Wurzeln, ihre Gründung und ihre Entwicklung”, in Gläser, Manfred 2016 (hrsg.). *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum X: Vorbesiedlung, Gründung und Entwicklung*. Lübeck, 211–230.

Gustafsson, Sofia 2006. *Svenska städer i medeltidens Europa – En komparativ studie av stadsorganisation och politisk kultur*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History 86. Stockholms Universitet, Stockholm.

Hannula Henri 2021. “Commercial Diplomacy from Below: Dutch Baltic Merchants as an Economic Interest Group in Dutch-Swedish relations 1675–1688”. *Tijdschrift voor Zeegechiedenis* 2/40, 39–55.

Hiekkanen, Markus 2002. “Die Gründung der Stadt Turku”. *Civitas et castrum ad Mare Balticum, Baltijas arheoloģijas un vēstures problēmas dzelzs laikmetā un viduslaikop. Rakstu krājums – veltījums LZA īstenajam loceklim prof. Dr. habil. hist. Andrim Caunem 65 gadu dzīves jubilejā*. Latvijas vēstures institūta apgādp, Riga 2002, 156–177.

Hiekkanen, Markus 2003. “Turun kaupungin perustaminen. Tulkintayritys uusien arkeologisten tutkimusten perusteella”. Teoksessa Seppänen, Liisa (toim.), *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku, 42–52.

Isenmann, Eberhard 2012. *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500*. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar.

Kallioinen, Mika 2000. *Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvariyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle*. Bibliotheca historica, 59. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Klein, Peter Wolfgang 1965. *De Trippen in de 17e eeuw: een studie over het ondernemersgedrag op de Hollandse stapelmarkt*. Assen, Van Gorcum, 395–417.

Koskinen, Inkeri 2015. *Villi Suomen historia: Välimeren Väinämöisestä Äijäkuppitaan pyramidihin*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Kotivuori, Yrjö 2005. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Bertil Festing*. Verkkojulkaisu 2005 <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=2677> (haettu 17.2.2021).

- Kotivuori, Yrjö 2005. Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: *Johan Festing*. Verkkojulkaisu 2005 <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=3186> (haettu 17.2.2021).
- Kotivuori, Yrjö 2005. Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: *Joakim Festing*. Verkkojulkaisu 2005 <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=3186> (haettu 17.2.2021).
- Männikkö, Kyllikki 1971. *Yleiseurooppalaisten tyyliuuntien heijastuminen Suomen keskiaikaisissa sineteissä*. Pro gradu -tutkielma, Suomen historia, Turun yliopisto, Turku.
- Nilsson, Bertil 2017. “Några anteckningar till frågan om Åbo domkyrkas invigning”, *Historisk Tidskrift för Finland* 4/102, 662–692.
- Pekkanen, Tuomo ja Seppälä-Pekkanen, Virpi 2005. “Johdanto”, Teoksessa Outi Kaltio (toim.), Tuomo Pekkanen ja Virpi Seppälä-Pekkanen (käänt.). *Aboa vetus et nova: vanha ja uusi Turku*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1043, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Pihlman, Aki 2010. Turun kaupungin muodostuminen ja kaupunkiasutuksen laajeneminen 1300-luvulla. *Varhainen Turku. Raportteja* 22. Turun museokeskus, Turku, 9–29.
- Pitz, Ernst 2001. *Bürgerreinigung und Städteeinigung. Studien zur Verfassungsgeschichte der Hansestädte und der deutschen Hanse. Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, Neue Folge* 52. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien.
- Ratilainen, Tanja 2018. “Rakennukset ja rakenteet?” Teoksessa Harjula, Janne et al. (toim.), *Koroinen: suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*. Turun Historiallinen Arkisto 71. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku, 85–126.
- Rinne, Juhani 1941. *Turun tuomiokirkko keskiaikana*. Turun tuomiokirkon isännistö, Turku.
- Salminen, Tapio 2009. “Suomen “pienet” kaupungit keskiajalla? – Keskiajan kaupunkien tutkimuksesta Suomessa sekä Ulvilan ja Rauman keskiajan erityispiirteistä ja mahdollisuuksista”. Teoksessa Jorma Ahvenainen (toim.), *Satakunta XXVIII Kotiseutututkimuksia. Kauppa ja kaupungit Satakunnassa*. Satakunnan Historiallinen Seura, 27–28.
- Salonen, Kirsi 2018. “Piispanistuimen siirto Unikankareelle”. Teoksessa Harjula, Janne et al. (toim.), *Koroinen: suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*. Turun Historiallinen Arkisto 71. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku, 299–301.
- Schmidt, Wolfgang 1942. *Paul Juusten och Finlands gamla biskopskrönika*, Märkesmän och hävdaminnen 1. Bro, Åbo.
- Seppänen, Liisa 2010. *Rakentaminen ja kaupunkikuvan muutokset keskiajan Turussa. Erytistarkastelussa Åbo Akademin päärakennuksen tontin arkeologinen aineisto*. Väitöskirja, arkeologia, Turun yliopisto, Turku.
- Seppänen, Liisa 2019. “Turun kaupungin perustaminen.” Teoksessa Mustonen, Riikka & Ratilainen, Tanja (toim.), *Pitkin poikin Aurajokea. Arkeologisia tutkimuksia*. Turun museokeskuksen raportteja 23, Turun museokeskus, Turku.
- Sowerby, Tracey A. 2016. Early Modern Diplomatic History. *History Compass* 14, 441–456.
- Taitto, Ilkka 1998 (toim.). *Missa et Officium Sancti Henrici. Suomen suojeluyhityksen, Pyhän Henrikin, liturgian keskeiset lauluosat*. Sulasol, Helsinki.
- Tikka, Katja 2020. *Laivojen tuomaa lakia: Ruotsin ensimmäiset kauppakomppaniat 1600-luvulla*. Väitöskirja, Oikeustieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Tommila, Päiviö 1989. *Suomen historiankirjotus: tutkimuksen historia*. Werner Söderström, Porvoo.
- Toropainen, Veli Pekka 2016. *Päättäväiset porvarskat: Turun johtavan porvariston naisten toimijuus vuosina 1623–1670*. Väitöskirja, Suomen historia, Turun yliopisto, Turku.
- Wirta, Kaarle 2020. “Tar ruling the waves. Seventeenth-century Dutch trade connections with Finland.” *Tijdschrift voor zeegeschiedenis* 2/39, 42–58.